

Alişir Nevâî'nin Hamsesinde "Âşık-Maşuk-Rakip" Üçlüsü

The "Lover-Beloved-Rival" Trio in Quintets of Alişir Nevâî

Uzak CURAKULOV *

Öz

Makalede, Alişir Nevâî'nin hamsesindeki beş destanda yer alan âşık karakteri, eserlerin poetik sisteminin tamamını oluşturan "âşık- maşuk- rakip" üçlüsü temelinde ele alınmış, bu üçlünün genetik etkenleri üzerinde durulmuştur. Hamse'de yer alan aşk kavramının ilahî, edebî ve bireysel temelleriyle ilgili esaslar konusunda tespitler yapılmıştır. Bu çerçevede, klasik doğu edebiyatı ve Özbek klasik edebiyatında İslâm tasavvufunda kullanılan sembollerle ilgili nazariyeleri konu alan kaynaklarda âşığın aşkın, aşkın da bunun fenomenal kaynağı ve görünen gücü olduğuna işaret edilmiştir. Âşığın nitelikleri, onun üzerinde topladığı ve şekle büründürdüğü aşkın makamıyla belirlenir. Onun etrafındaki bütün şahıs, eşya ve hadiseler, âşığın ulaştığı makam kronotopu çerçevesinde var olur. Bunlar için âşığın dışında yahut yakınında başka hiçbir şey yoktur. Buna göre âşığın maşuka doğru giden yolu, her zaman ondaki aşk dairesi, ruh hâli ve ölçüsü ile belirlenir.

Anahtar kelimeler: Aşk, âşık, maşuk, rakip, ritim, kronotop (zaman-mekân), "ilk süje", epos, destan, Alişir Nevâî, Hamse

Abstract

In this article, the lover character of the Alişir Nevâî quintet, which is part of the five epics, has been discussed in the lover-beloved-rival trio, which constitute the entirety of the poetic system of works. Also the genetic factors of these three are elaborated. The concept of lover in the quintet has been proven on the divine, literary and individual basis. Again in this context, in theories about symbols used in Islamic Sufism in the classical eastern literature and Uzbek classical literature, the lover represents love and love the phenomenal source and the apparent power. The attributes of the lover have been shaped by the position of love that has gathered around and shaped him. All persons, goods and

* Doç., Ali Şir Nevai Taşkent Devlet Özbek Dili ve Edebiyatı Üniversitesi, jurakulovuzak@rambler.ru

events exist within the authority chronotope, which the lover reaches. There is nothing besides or next to them for the lover. According to this, the way of the lover towards the beloved, is always determined by his love cycle, spirit and measurement of such.

Keywords: Love, lover, beloved, rival, Rhythm, chronotop (time-space), "first subject", epos, epic, Alişir Nevâî, Quintets.

Hamse'yi oluşturan beş destan her ne kadar farklı tür, süje, kompozisyon, ritim (vezin) özelliklerini ortaya koysa ve konu, karakterlerin tarihi, millî, anlatımsal temelleri açısından farklı zaman ve mekânlara ait olsa da bunlar tek bir kronotop çerçevesinde incelenmedikçe Nevâî'nin söylediği ana fikrin tam mahiyetini anlamak zordur. *Hamse*'deki Ferhat ve Dilaram'ın Çinli, Şirin'in Ermeni, Mecnûn ve Leylâ'nın Arap, Bahram'ın Fars, Dilaram'ın Çinli, İskender'in Rum, Revşenek'in Fars, Mihirnaz'ın Hintli olduğu bir gerçektir. Bunlar arasındaki zaman hatları da tam olarak belirlenemez. Çünkü bunların bazısında tarihîlik (özellikle İskender ve Bahram), bazısında da efsanevîlik (Ferhat, Mecnûn, Şirin, Leylâ vs.) söz konusudur.

Bu durumda *Hamse*'deki karakterleri tek bir sistem içinde birleştiren ve onları bir bütün kronotopun kolları olarak gösteren konsept nedir? Hangi teorik kriterlere dayanarak *Hamse*'de "âşık-maşuk-rakip karakterleri sistemi" şeklindeki problemi ortaya atabiliriz? Eğer böyle bir sistem varsa, o nasıl bir poetik yapıya sahiptir ve onun temelinde ne vardır? Bu makalede esas olarak bu sorulara cevap aranacaktır. Bunun sonucunda da Doğu-İslam edebiyatına ait poetik kriterler, özellikle de *Hamse* karakterleri sistemi, ona özgü kronotop poetiği hakkında bazı sonuçlara ulaşılabılır.

Makaledeki tezin merkezinde yer alan "âşık", "maşuk", "rakip" karakterleri aslında edebiyatta *Hamse*'den önce de vardı. Onlar eski (yani Hamseciliğe kadar olan) epos, roman, destan ve birçok şiir türlerinde (örneğin, eleji, kaside, gazel, sone, od, rubaî vs.) geleneksel karakterler grubu olarak varlığını sürdürdü. Onlar epos, roman ve kıssa gibi düzyazı türlerinin sanatsal yapısında geniş çaplı poetik vazifeyi tam olarak yerine getirdi ve ayrı bir dizi olarak şekillendi. Bu sistem, klâsik Doğu destancılığıyla, özellikle de *Hamse* karakterleriyle, genetik açıdan doğrudan ilişkilidir. Bu bağlamda, sistemin ortaya çıkışını, gelişim sürecini ve poetik fonksiyonlarını doğru şekilde belirlemek için "âşık", "maşuk" ve "rakip" karakterlerinin kökeni üzerinde ayrıntılı olarak durmak gerekir. Böyle yapılması durumunda bu sistemin *Hamse*'nin sanatsal kronotopundaki yeri ve sanatsal estetik mahiyeti anlaşılacaktır.

"Âşık", "maşuk", "rakip" üçlüsünün *Hamse* kronotopuna doğru hareket yürüngenisi şöyledir: ilahi kitaplar - mit - epos - roman - kıssa - destan - "Hamse".

Sistem, şekil ve anlam özelliklerine göre *Hamse*'ye kadar şu değişimleri yaşamıştır:

a) *Kutsal kitaplarda* (Zebur, Tevrat, İncil, Kuran-ı Kerim): Bunlar, insanoğlu hakkındaki ve onun gelecek faaliyetine yönelik önemli bilgilerle mücehhez olarak nazil

¹ Kronotop: Kelime kelime çevirisi "zaman-mekân"dır ve kompozisyon, süje, karakter ve diğer sanatsal öğelerin tek zaman ve mekândaki ifadesidir. Kronotop nazariyesi için bkz.: Бахтин М. Романда замон ва хронотоп шакллари. Тарихий поэтикадан очерклар. Рус тилидан таржима: У.Жўрақулов. Т.: Akadernashr, 2015.

oldu.² Buna göre bu dünyaya ayak basan her insan önünde sonunda Yaradan'a dönecektir. Diğer bir deyişle, bu dünya hayatını yaşamaktan asıl amaç, Yaradan'ın cemaline nail olmak ve onun cennetine girebilmek için uygun hayatı yaşamaktır. Bunun yapılması hâlinde insan ebedî saadete (yani onun vuslatına) kavuşacaktır. Ancak bu yolda büyük bir engel vardır ve bu engel, İblis'tir. Onun vazifesi, insanı asıl amacı olan Yaradan'ın emrettiği yoldan çevirmek ve onu yaratıcının cemaline vasıl olma saadetinden mahrum etmektir. Bu süreçte İblis'in yardımcıları çoktur: cinler, yani dev ve periler, insanın nefsi, şeytanın yoluna girmiş diğer insanlar (şeytanat), türlü dünya nimetleri (servet, makam, eğlence) gibi pek çok yardımcısı vardır. Öyleyse bu sistem kutsal kitaplarda Hakk'ın cemalini (cennet, ecir-ödül) talep eden insan, yani âşık; insana nimetler veren Yaradan (Allah) yani maşuka; âşık ve maşuk arasındaki engeli temsil eden güç (İblis), yani rakip şeklinde ortaya çıkar. Bu, kutsal kitaplarda nasıl beyan edildiyse ahirete kadar öyle kalacak ve asıl hakikat olarak değişmeyecektir (burada insanoğlunun dinî-marifî, manevî-sosyal ihtiyaçları bildirir).

b) *Mitte*: Süje ve karakterlerin tertibi değişmiştir. Öyle ki bazen maşukun yerini rakip alır, bazen de âşık tamamen farklı objelere yönelir. Bu durumda rakip kimi zaman hamî kimi zaman da dost olarak karşımıza çıkar. Bir başka ciddi değişim de âşığın asıl amacından sapmış olmasıdır. Onun hareketlerinde uyumsuzluk vardır. Her üç karakter de bireysel sıfatlarını kaybetmiş, genelleşmiştir (burada insanoğlunun nefsanî, bedensel ve psikolojik çabaları ortaya çıkar).

c) *Eposta*: Epostaki bu üçlü, kısmen kutsal kitapların kısmen de mitlerin etkisiyle şekillenmiştir. Dönemlerin değişimiyle (burada mitin önem kazandığı cehalet dönemi ve ilahi akidelerin hükmettiği marifet dönemi kastedilmektedir) söz konusu üçlünün mahiyetinde, eposun süje sisteminde değişimler yaşanmıştır. Karakterler sosyal-felsefî, sanatsal-estetik açıdan millileşmiştir. Âşık, millî kahramana; maşuk, millet anasına; rakip de millet rakibine dönüşmüştür (burada insanlığa özgü sosyal-millî amaçlar ifade edilir).

ç) *Roman, kıssa ve destan türlerinde*: Bu türler çerçevesinde "âşık", "maşuk" ve "rakip" üçlüsünü birleştiren tek şey, genelden özele, genel insanlık ya da millîlikten bireyselliğe doğru ivme sürecidir. Doğu ve Batı edebiyatında çok geniş zaman ve mekânı oluşturan bu türler ilahi olanı, genel insanlığı ve millî problemleri (amaç, acı, çaba) tam anlamıyla özelleştirir. Söz konusu türler kapsamında âşık çiftinin talep ettiği insanı, maşuk o çiftin kendisini, rakip de âşık ile maşuk arasındaki davacıyı temsil eder. Buna örnek olarak *Tahir ve Zuhra*, *Âşık Garip ve Şahsanem*, *Bahram ve Gülandam* tipindeki destanları, *Siyavuş ve Sudaba*, *Yusuf ve Züleyha* gibi kıssaları, *Levkippa ve Klitafont*, *Armenî ve Tusenilda*, *Tristan ve İzolda* tipindeki romanları verebiliriz. (Burada insanın hayatı,

² Aynı bilgi Âdem, Havva ve İblis arasında geçen olayın detaylı beyanı olarak net bir şekilde ilahi kitaplarda, özellikle de Kuran-ı Kerim'de, anlatılmaktadır. Kesin kanıtlar, reddedilemeyecek tarihi delil mahiyetinde, yüksek sanatkârlıkla (i'caz makamında) hikâye edilir. Dolayısıyla bu olay bir ayet, ilahi talimat, şeriat yolu, ibret, nasihat, iyiliğe davet (emri mâruf), kötülükten alıkoyma (nehyi münker) olmakla birlikte, bir sanatçının anlatısına çıkış noktası ve dayanağı olarak kullanılabileceği, esinlenebileceği, taklit edebileceği bir hikâye (sanat şekli) dir de. Gerçekten edebiyatın ilk örnekleri söz konusu kaynak temelinde şekillenmiştir. Yoku var etme gücüne sahip olmayan insanoğlu diğer işlerde olduğu gibi kendi edebiyatını icat ederken de her şeye muktedir olanı (Allah) taklit etti. Buna dayanarak "âşık, maşuk, rakip" üçlüsünün münasebetinin ortaya çıktığı düşüncesinden hareketle söz konusu ilahî olayın beyan edildiği metne şartlı olarak "ilk süje" demeye karar verdik. Bu konudaki çalışmalar için bkz.: Драма жанри (ёзилиш санаси 2011 йил) / Жўрақулов У. Назарий поэтика масалалари.-Т., 2015, 49-53-бет; Биринчи ўзбек романи – "Ўткан қулар" (ёзилиш санаси 2014 йил) / Жўрақулов У. Назарий поэтика масалалари.-Т., 2015, 151-193-бет; Ишқ қисмати шу азал-абад / Тафаккур журнали, 2014, 3-сон, 54-61-бет. (U.C.).

maddî ve bedenî ihtiyaçları öne çıkar.) Bunlara ek olarak kendi kilisesinin nişanı için Tanrının emri doğrultusunda yapılan mücadele bayraktarı olan Avrupa şövalyeleri, Tanrı yolunda hizmet eden papazlar hakkındaki dinî-mistik kıssa ve dramları (misteri) da kaydetmek gerekir. Fakat Doğu-İslam edebî ortamında teşekkül eden İsmail Aleyhisselam, Zinnun, Ke'bu'l-Ahbar, İbrahim Edhem, Şah Meşrep kıssaları gibi İslam şeriat ve tarikatı ruhunda yazılan destanlar, bunların içine dâhil edilemez. Ayrıca Doğu-İslam ortamında ortaya çıkan söz konusu eserlerin *Hamse*'nin sanatsal konsepti ve karakterlerinin şekillenmesinde önemli yer tuttuğunu da belirtmek yerinde olacaktır.

d) *Hamse türünde*: Ünsel sanatsal metin kapsamına sahip olmuş (beş destan tek bir metin olarak birleşmiştir); epik tasvir kapsamı genişlemiştir (mekân ve zaman açısından bütün gezegeni sarmış), konseptüel açıdan ilahi boyut kazanmıştır (ebrar - insanın âşıklık yolu, Kuran-ı Kerim temelinde şekillendirilmiş), âşık - maşuk - rakip hakkındaki ilahi bilgi, sanatsal planda ele alınarak eserin poetik kapsamına alınmış, üçlü karakter sistemi üç makamda, basamak basamak yüksek sanat üslubuyla ifade edilmiştir (avam aşkı, has aşk, sadığın aşkı ya da hayvani (şehvani) aşk, mecazi aşk, hakiki aşk).

Edebiyat tarihinde "âşık - maşuk - rakip karakterleri sistemi"nin kökeninde (mahiyetinde) aşkın üç basamağının bulunduğu düşüncesi belirgin bir şekilde ilk olarak *Hamse* türünde ortaya konulmuştur. *Hamse*'deki aşk kavramı ve karakterler sisteminin mahiyetini belirleyen temel unsur, aşk fenomenidir. Bir ya da birkaç karakterin tabiatı, iç anlamı, makamı (derecesi), özellikle de kronotopik şekli ve kapsamı doğrudan doğruya aşk tarafından belirlenir.

Doğu ve Özbek klâsik edebiyatında, İslam tasavvufunun timsaller nazariyesine ait kaynaklarda âşık aşkın, aşk da âşığın müstesna kaynağı, kuvvet deposu olduğu kaydedilmiştir. Âşığın mahiyeti, onun bulunduğu aşk makamıyla belirlenir. Âşık çevresindeki bütün kişi, nesne ve hadiseler onun ulaştığı makam kronotopu çerçevesinde varlık bulur. Onlar için içeride veya dışarıda âşık dışında kimse yoktur. Buna göre, âşığın maşukuna giden yol, onun aşkının derecesi, durumu ve kriterleriyle ölçülür. Yalnız, âşığın hareketi maşukun hareketine, isteği maşukun isteğine, durumu maşukun durumuna göre ortaya çıkar. Bu anlamda âşık, maşukun suretinin yansıması, gölgesi gibidir.

Aynı zamanda âşık - maşuk - rakip üçlüsü için imtihan meydanı, aşk ve benliği kavrama süreçleri; ilk buluşulan yer, ayrılık, visal kronotoplarında gelişir. Genelde söz konusu kronotop şekilleri, süje yapısını oluşturan poetik öğeler (motif) sayılır. Ancak onların asıl mahiyeti süjeden ziyade karakterin tabiatını ortaya koymasına sırasında daha net anlaşılır. Daha doğrusu, bir sanat eserindeki herhangi bir karakterin "hayat yolu", söz konusu kronotoplar arasından geçer. Bu kronotop meydanlarında sınanan kahraman kim olduğunu, hangi vazifeyi yerine getirmek üzere bu dünyaya geldiğini, nelere muktedir olduğunu ve nelere layık olduğunu ispatlar. Hatta "ilk buluşma", "ayrılık", "visal" kronotopları uygun şekilde âşık-maşuk-rakip ya da ana karakteri değil, eserdeki tüm karakterler sistemini uygun şekilde inceleme imkânını verir. Sanat eserindeki süje, karakter, simge, portre, detay ve üslup gibi diğer önemli öğeler bile sadece buluşma (temas) sürecinde (karşı koyma, karşılaştırma, konuşma şeklinde) kendini tam olarak gösterebilir.

*Hamse'*deki ilk buluşma, ayrılık ve visal kronotopları sentez durumunda bütün bir insan karakterini ortaya koymaya yönelik olsa da onların metindeki büyük ve küçük sistemler çerçevesinde kendi yeri ve derecesi vardır. Bundan yola çıkılarak kronotop şekilleri üç sistem ve buna bağlı olarak üç daireye ayırabiliriz:

- a) Ünlversal karakterler dairesi,
- b) Âşık-maşuk-rakip üçlüsü dairesi,
- c) Diğler (yardımcı ve hikâye) karakterler dairesi.

Birçok kaynakta aşkın makam ve dereceleri, âşıklığın basamakları tartışılmış ve önemli sonuçlar çıkarılmıştır. Necmiddin Kübra'nın *Tacavvufiyyü Xaem* adlı risalesinde âşığı Hakk'a götüren yolların sayısız olduğu ve bunların üç noktada buluştuğu kaydedilir. Kübra'ya göre bu yollar şunlardır:

a) *Tarik-i Ahyar*: İbadet ve salih amel sahiplerinin yoludur. Bu yola giren salıklar oruç tutma, namaz kılma, Kuran okuma ve hacca gitme gibi zahirî amellerle daha çok meşgul olurlar.

b) *Tarik-i Ebrar*: Mücahede ve riyazat sahiplerinin yoludur. Bu yolun salikleri, güzel ahlak sahibi olma, gönlü teskiye ve kalbi tesviye etme, yani gönlü temizleme ve içini mamur kılma gayretini gösteren kişilerdir.

c) *Tarik-i Şuttar*: Aşk, cezbe ve muhabbet sahiplerinin yoludur. Yüce Mevla'ya seyir ve seyahat edenlerin yoludur (Ky6po, 2004: 39-48).

*Tacavvuf İstihloğları Şarxı'*nde aşk şöyle tanımlanır: "Aşk, tasavvufta hüsnü Mutlak'a karşı şiddetli sevgidir. Vahdet-i vücudun başı ve sonunun olmadığı gibi Hak tecellisinin de iptida ve intihası yoktur. Onun zâtı, her yerde zahirdir ve mazharları, zatiyla aynıdır. Hakk'ın ilk zuhuruna *Hakikat-i Muhammediye* denmiştir. Aşk, ilahtan sunulmuş rahmanî bir ahabaptır. Ahabaplık duygusuysa, her ruh sahibi için hususidir. Aşk iki türdür: hakikî ve mecazî. Hakikî aşk, hüsn-i mutlaka; mecazî aşk da insan ve âlemin güzelliğine âşıklıktır." (Hakkul, 2004: 224-225).

Bu açıklamadaki "Ahabaplık duygusuysa, her ruh sahibi için hususidir." cümlesinin delili olarak her insanın kalbinin "ayine-i cihannüma kemallerine kavuşması" hakkında şunlar söylenebilir: "Sanma ki bu mertebe ve derece (sadece) peygamberlere özgüdür. Her insanın cehveri, asıl fitratta bu servete layıktır ve haklıdır. Nitekim, insanın gönlü demire benzer ki asıl hakikatte yani yaradılıştta ayna-i cihannüma olmaya haklı ve layıktır. Şayet ayna pas tutarak o, demir tiyre (karanlık) olursa bu mertebe ve sıfatlar onu terk eder." (Fazzolij, 2005: 49).

Fakat, Nevâî'nin *Hamse'*sindeki ebrar-adamın yolu, tam bu sıfatıyla sadece mahsus kesime ait değildir. O, tam anlamıyla genel insanlık kronotopu dairesi için geçerlidir. Aşk ve âşık, bu sistemi oluşturan âşık-maşuk-rakip üçlüsü de *Hamse'*deki karakterler sisteminin ebrar yani "ant edenler" in (el-Misak'ta verilen sözün sahipleri) yolu olduğuna delalet eder. Nevâî'nin *Mahbubü'l-Kulub* adlı eserinde aşkın üç kısma bölünmüş olması, bu gerçeği kanıtlar.

Nevâî'nin kaydettiğine göre "Evvelği kısım – avam aşkıdırkim, avam un-nas arasida bu meşhur ve şaye'durkim derler: "Filan filanğa âşık bolubtur. Ve bu neo' kişi her neo' kişige bolsa bolur, şağab ve izdirapleriçe lezzeti cismanî ve şehveti nefsanî imes ve bu kısımning biyikrak

mertebesi şer'iy nikahdurkim, bari halayıkka sünnettir... Ve pastrak mertebeside perişanlık ve müşevveşlikler ve bisamanlık ve nahošluklareki, zikri terki edebdur ve beyanı bihicaablıkka sebeb. İkinci kısım havass (haslar) aşkıdırkim, havass ol aşkka mensubdurlar. Ol pak közni pak nazar bile pak yüzge salmaktır ve pak gönül ol pak yüz aşubidin kozgalmak ve bu pak mezher vasıtası bile âşıkı pakbaz mehbubi hakiki cemalidin bahra almak... Üçüncü kısım sıdıklar aşkıdırkim, alar Hakkın tecelliyatı cemaliğe mezahir vasıtasdin ayru vale ve mağlubdurlar. Ve ol müşahade behudliğide alardın şuur, alardın meslub. Şuhudları istiğrakka yetgen ve ol istiğrakdin istihlak makamın hasil etgen. Ager havadis yeli sipehr gülşeni avrakın uçursa, alarga andın haber yok ve encum gülberglerin her sari savursa alarğa andın eser yok. Havvasları nakar tecelliyat cemali sedematidin ve şevkleri namıkdar aşk hücumu ğalabatidin... Vasl badesidin özge ruhlariga kâm yok ve Hak müşahedesidin özge köngülleriğe âram yok. Bulardur aşkda vasldin kâm tapkan ve "ında malikin müktedirin" makamında âram tapkan..." (Nevâî, 1998: 67-70).

Yukarıda zikredilen kaynaklardaki tarifler her ne kadar belli noktalarda keşiyiyor olsa da *Hamse'*deki "âşık-maşuk-rakip sistemi" ve bu sistemin bütün bir tür kronotopunda evrenselleşmesi, *Mahbubü'l-Kulub'*daki tasnife dayanır. Hatta yazarın kendisi de "haslar aşkı"nı tanımlarken *Hamse* kahramanlarına işaret eder. Bu da âşık-maşuk-rakip üçlüsünün *Hamse* türü çerçevesinde bütün bir hâlde iç anlamsal ve yapısal ilişkiye sahip olduğu, aşk basamaklarının tedricî yolu olarak birbirini doldurduğu, üniversal sanat konsepti ifade ettiği sonuçlarını çıkarmamıza imkân sağlar. Bu mahiyette Nevâî şunları söyler:

"İnadı alinde teng hem padişah, hem geda. Bidadı kaşında bir hem fasık, hem parsa. Âşık könglige maşuk havasin salğuçi hem ol ve bir cilcesi bile nakdi havasin alğuvuçi hem ol. Ve âşık mundak belaning giriftarı ve mundak afetning bühtiyarı..."

Aşk köhistanı bidadning nâşadlaridin biri Ferhaddur ve sahrayı cünun zabunlaridin biri Mecnundur..." (Nevâî, 1998: 66).

Buna göre, *Hamse* karakterleri sisteminde âşık-maşuk-rakip üçlüsünü *Mahbubü'l-Kulub'*daki sınıflandırmaya göre incelemek, ilk önce Doğu-İslam edebiyatının ayrı poetik özelliklere sahip olduğunu gösterir. Ayrıca bu, *Hamse* karakterleri sisteminin mahiyetini doğru belirlemeye yardımcı olur.

Hamse karakterleri sistemindeki "âşık-maşuk-rakip" üçlüsünün mahiyetini *Mahbuba'l-Kulub'* a göre avam aşkı, havas aşkı, sadık aşkına ait marifi konsept oluşturur. *Hamse'*de Bahram karakteri için avam aşkı, Ferhad ve Mecnun karakterleri için havass aşkı, İskender karakteri için de sadık aşkı marifi-sanatsal temel vazifesinin yerine getirmiştir.

KAYNAKLAR

- Абу Ҳомид Ғаззолий (2005). Кимёи Саодат (Рух Ҳақиқати). Нашрга тайёрловчилар: Маҳкам Маҳмуд, Абдуллоҳ Умар, Тошкент: Адолат Нашриёти.
- Алишер Навоий (1998). Маҳбуб Ул-Кулуб. МАТ Ўн Тўртинчи Том. Муншоат. Вақфия. Тошкент.: Фан Нашриёти.
- Бахтин М. (2015). Романда Замон Ва Хронотоп Шакллари. Тарихий Поэтикадан Очерклар. Рус Тилидан Таржимаси: У.Жўрақулов. Тошкент: Akademnashr,.
- Жўрақулов У. (2015). Назарий Поэтика Масалалари: Муаллиф- Жанр-Хронотоп. Тошкент: Ғафур Ғулум Номидаги Нашриёт-Матбаа Ижодий Уйи.

Шайх Нажмиддин Кубро (2004). Тасаввуфий Ҳаёт. Таржимон Ва Нашрга Тайёрловчилар: И. Ҳаққул, А. Бектош. Тошкент: Мовароуннаҳр Нашриёти.

